

تدوین بسته آموزشی مضمون اسماء خداوند براساس سوره حمد و توحید و بررسی اثربخشی آن بر تصور از خدا در دانش‌آموزان

Compilation of an educational package on the concept of the names of God based on Surah Al-Hamd and Tawhid and examining its effectiveness on the perception of God in students

Muhammad javad Kochak yazdi
Muhammad mahdi Khajepoor
Najme dehghanh Ashkezari

محمدجواد کوچک یزدی^۱
محمد مهدی خواجه پور^۲
نجمه دهقانی اشکذری^۳

Abstract

This study aims to design an educational package based on constructivism to teach the concept of the names of God in Surah Al-Hamd and Tawhid and to examine its effectiveness on students' perception of God. The design of this research is quasi-experimental with experimental and control groups with pre-test and post-test. For this purpose, 30 eighth grade high school students in Ashkezar city were selected by available sampling method and placed in two experimental and control groups and a monotheistic education package was implemented in 8 sessions for the experimental group. Research data were collected using items related to the perception of God from the Religious Status Inventory (RSI) and analyzed using analysis of covariance. The findings showed that teaching the concept of the names of God in Surah Al-Hamd and Tawhid based on constructivism is effective in students' perception of God and positive perception of it.

Keywords: Educational Package, Constructivism, Attributes of God, Perception of God.

چکیده

پژوهش پیش‌رو با هدف طراحی بسته آموزشی برپایه سازنده‌گرایی و ویژه آموزش مضمون نام‌های خداوند موجود در سوره حمد و توحید و بررسی اثربخشی آن بر تصور از خدا در دانش‌آموزان اجرا شده است. طرح این پژوهش از نوع شبه‌آزمایشی با گروه آزمایش و گواه با پیش‌آزمون و پس‌آزمون انتخاب شده است. به این منظور تعداد ۳۰ نفر از دانش‌آموزان پایه هشتم متوسطه اول شهرستان اشکذر به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شدند و در دو گروه آزمایش و کنترل جاگذاری شدند و بسته آموزش توحیدی در ۸ جلسه برای دانش‌آموزان گروه آزمایش اجرا شد. داده‌های پژوهش با استفاده از گزینه‌های مربوط به تصور از خداوند از پرسشنامه وضعیت مذهبی (RSI) گردآوری و با تحلیل کوواریانس تجزیه و تحلیل شد. یافته‌ها نشان داد که آموزش مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید برپایه سازنده‌گرایی بر تصور از خدا و تصور مثبت از آن، در دانش‌آموزان مؤثر است.

واژگان کلیدی: بسته آموزشی، سازنده‌گرایی، صفات خداوند، تصور از خدا.

۱. استادیار علوم قرآن و حدیث، دانشگاه پیام نور

mj.koochakyazdi@yahoo.com

۲. استادیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (نویسنده مسئول)

mojtaba63mohammadi@gmail.com

۳. کارشناسی ارشد روان‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی

dehghanistar@gmail.com

تاریخ پذیرش ۱۳۹۹/۰۹/۲۸

تاریخ دریافت ۱۳۹۹/۰۹/۰۱

1. Assistant professor of Quranic and tradition Sciences, Payam Noor University. mj.koochakyazdi@yahoo.com

2. Assistant professor of Quranic Sciences and teachings University. (Corresponding Author)

mojtaba63mohammadi@gmail.com

3. Master of psychology, Allameh Tabataba'i University.

dehghanistar@gmail.com

Accepted: 21 November 2020 Received: 18 December 2020

۱. مقدمه

روان انسان با الهام از سرچشمه‌ای منحصر به فرد که عبارت است از محبت و دلبستگی و تقرب و توسل به خدا و کلام الهی، سیراب می‌شود و میان اطمینان و آرامش روحی از یک سو و حب الهی از سوی دیگر، رابطه‌ای ناگسستنی برقرار می‌کند. حب الهی همان هدفی است که روان‌شناسی از دیدگاه اسلامی به سوی آن نشانه رفته است؛ زیرا چنین محبتی که زمینه ساز اطاعت است، می‌تواند بهداشت و سلامت روانی و جسمانی فرد را تضمین کند و اضطراب، تشویش و نگرانی که عامل بیماری‌های روانی و جسمانی بشر است را ریشه‌کن کند (نجاتی، ۱۳۷۶).

یکی از عواملی که بر رابطه افراد با خداوند تأثیر می‌گذارد تصویری است که افراد از خداوند دارند (تیزدال، ۱۹۹۷؛ به نقل از: اسچاپ-جانکر، ۲۰۰۲). در منطق عقلی تصویری که از خدا در افراد می‌تواند شکل بگیرد به تصور مثبت و منفی تقسیم می‌شود و در تصور مثبت از خدا، خدا مهربان، حمایت‌گر، راهنما و... تصور می‌شود که می‌تواند نقش آرامش‌دهی داشته باشد و در تصور منفی از خدا، خدا با اصطلاحات منطقی نظیر طردکننده، تنبیه‌کننده، نامهربان و... تصور می‌شود که سبب می‌شود افراد نومیدی، تنفر و خلق منفی را تجربه کنند (گرینوی^۱ و همکاران، ۲۰۰۳). پایه نظری تصور از خدا از کارهای ریزاتو (۱۹۷۹؛ به نقل از: هافمن^۲ و همکاران، ۲۰۰۵) ناشی می‌شود. او مفهوم درونی نظریه‌اش را از کارهای فروید و نظریه روابط موضوع پرورانده، بدین صورت که چگونگی ارتباطات اولیه والدین فرد (مانند دلبستگی) بعدها بر تجربه خدا در زندگی فرد تأثیر می‌گذارد. لارس^۳ (۱۹۹۷) با توجه به دیدگاه‌های ریزاتو و براساس ارتباط بین تصور از خدا و تصور از مفهوم خدا مقیاس‌هایی برای سنجش تصور از خدا ساخت. ریزاتو (۱۹۷۹؛ به نقل از: اسچاپ-جانکر، ۲۰۰۲) در مورد تصور خدا می‌گوید که تصور خدا، می‌تواند به عنوان یک تجربه عاطفی فردی از بازنمایی درونی، روانی از خدا، توصیف شود و توجه به این نکته مهم است که به اصطلاح به تجربه‌های هیجانی و نه تجربه‌های دیداری، اشاره دارد. در این رابطه، احساسات و هیجانات مهم‌تر از شناخت هستند (ریزاتو، ۱۹۷۹؛ به نقل از: صادقی، ۱۳۸۳). به طور کلی، اصطلاح «تصور خدا» می‌تواند به عنوان شناخت هیجانی افراد از خدا تعریف شود و بیشتر بر پایه تجربه‌های هیجانی و عاطفی فرد مبتنی است. پارگامنت نیز ضمن پذیرش قاطعانه مذهب به عنوان عاملی مؤثر

1. Tisdale.
2. Schaap- Jonker.
3. Greenway.
4. Hofmann.
5. Lawrence.

در رسیدن به سلامت روانی، عنوان می‌کند که آنچه باید مهم تلقی شده و روی آن تمرکز شود، نوع برداشت و تعریفی است که افراد از مذهب و خدای خود دارند (پوررضائیان، ۱۳۸۰). وی تأکید می‌کند افراد دریافت‌ها و برداشت‌های مشخص و چندگانه‌ای از مذهب در ذهن و دل خود دارند که برخی از آنها یاریگر و مفید، و برخی دیگر نومیدکننده و مضر هستند. وی دریافت که تقریباً تمام تعاریف و دریافت‌های مردم از خدا در دو الگوی کلی جای می‌گیرد: در الگوی اول، افراد خدا را به صورت منبعی از خشم، قهر و انتقام محض می‌شناسند و انسان را گناهکاری مبتلا به هبوط و اسیر در پنجه‌های این خدای خشمگین تصور می‌کنند. شناخت خدا در این الگو، خواسته یا ناخواسته هراس آور و اضطراب برانگیز است. مردمی که بر اساس این الگو با خدا رابطه برقرار کرده‌اند، روزبه‌روز از سلامت روانی خود بیشتر فاصله می‌گیرند. در نقطه مقابل این گروه، افرادی هستند که از الگوی دوم در ارتباط با خدا پیروی می‌کنند. آنها در این الگو، خداوند را بخشنده و دوست خود می‌دانند و با او از طریق برقراری یک رابطه عاشقانه، ملاقات صمیمانه و گرم به عمل می‌آورند (خاکساری، ۱۳۸۵).

به نظر می‌رسد که تصور از خدا یک پدیده چندبعدی یا چندمتغیری است که تحت حیطه وسیع‌تری به نام دین قرار دارد (می‌واری، ۲۰۰۰). در روان‌شناسی، سطوح اعتقاد به خدا بر نگرش افراد به مفاهیم زندگی در رفتارهای متنوعی از انتخاب دوست و شریک زندگی تا مصرف مواد مخدر (باهر، مانرگان، مارکوس ولی، ۱۹۹۸؛ به نقل از: مایلو، ۲۰۰۵) و رشد اختلالات روان‌شناختی و انحرافات اجتماعی تأثیرگذار است. خداوند به عنوان مبدأ آفرینش از مهم‌ترین موضوعاتی است که ذهن بشر را به خود معطوف کرده است.

در پژوهش‌ها متغیر تصور از خدا به شکل‌های متفاوتی تعریف شده است. برخی نویسندگان به تصور از خدا به عنوان مفهوم خدا اشاره کرده‌اند (مانند دی روس، ۲۰۰۴؛ بارت وون ارمن، ۱۹۶۸؛ گورساج، ۱۹۶۸) و اسپیکا و همکاران (۱۹۶۴). بروکا و ادواردز^۱ (۱۹۹۴) از آن تحت عنوان موضوع انتقالی شخصی سازی شده و هال و بروکاو^۲ (۱۹۹۵) از آن تحت عنوان بازنمایی موضوع درونی^۳ نام برده‌اند. کرجسی^۴

1. Lee & Early.
2. Bahr, Maughan, Marcos, & Li.
3. Maiello.
4. De Roos.
5. Barrett, Vanorman.
6. Gorsuch.
7. Spilka & etal.
8. Brokaw & Edwards.
9. Hall & Brokaw.
10. Internal object.
11. Keijc.

(۱۹۹۴) در تحقیق خود با توجه به تفاوت‌های جنسیتی در مورد تصور از خدا از آن به‌عنوان طرحواره‌های خدا یاد کرده است. لی و ارلی^۲ (۲۰۰۰) به‌طور غیرمستقیم تصور از خدا را تصور ذهنی از خدا در زمینه فرهنگی با توجه به تصورات دینی در نظر گرفته شده است. شی^۳ (۱۹۹۵) نیز تصور از خدا را به‌عنوان خدای فرامن و خدای مافوق تصور در تلاش برای فهم هسته ساختاری تصور از خدای بزرگسال به کار برد (دی روس، ۲۰۰۴)؛ اما لارنس (۱۹۹۷) در زمینه شناختی تصور از خدا بین مفهوم خدا و تصور از خدا براساس کارهای ریزاتو (۱۹۷۰) تفاوت قائل می‌شود. وی معتقد است که مفهوم خدا یک قرین عقلانی و یک لغت‌نامه دینی از کلمه خداست، درحالی‌که تصور از خدا الگوی درونی روان‌شناختی از تصورات افراد در مورد خداست و در واقع یک نوع فرایند ترکیب محفوظات و تنظیم انبوه خاطراتی است که ارتباط اولیه با خدا دارد؛ به دیگر سخن، تصور از خدا از تجربه ارتباط شخصی با دیگران است که در حافظه براساس عناوینی چون مادر، پدر یا خدا نشانه‌گذاری می‌شود. اگر مفهوم خدا بیشتر محتوای عقلانی را نشان دهد، تصور از خود بیشتر به عواطف شخصی نسبت به کلمه خدا باز می‌گردد. همچنین ریزاتو (۱۹۷۰) به نقل از صادقی، (۱۳۸۴) معتقد است نمادها و نشانه‌های خدا، مفهوم خداوند است و مفهوم خدا همه آن چیزهایی است که ما یاد گرفته‌ایم، خوانده‌ایم و یا در این زمینه‌ها به ما ارائه شده است. در واقع توصیفی از خدا به وسیله لغات، نمادها و نشانه‌ها و آنچه که محیط اجتماعی ما و فرهنگ و خرده‌فرهنگ‌هایمان به ما آموخته‌اند. این مفهوم نتیجه آموزش‌های متنوعی است که ما دریافت کرده‌ایم و این آموزش‌ها کم و زیاد شده و سرانجام به صورت یکپارچه‌ای مفهوم خدا را شکل داده است. مفهوم خدا، بازتاب پاسخ‌های اجتماعی است که افراد به پرسش‌های دینی می‌دهند درحالی‌که تصور خدا بازتاب باورهای شخصی است. رویکرد اصلی اسماء و صفاتی که در قرآن برای خدا آمده همان جمله «لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» (حشر، ۲۴) است. بالاترین درجه هر نیکی و کمالی از آن خداست. خداوند عالم است و نظام جهان، گواه دانش بیکران اوست. علم او بر همه چیز احاطه دارد: «إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» خداوند شنوا و بیناست. «إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ» او هر نجوایی را می‌شنود و هر چیزی را می‌بیند، ولی شنیدن و دیدن او مانند شنیدن و دیدن ما با گوش و چشم و دستگاه عصبی نیست، بلکه دیدن و شنیدن او همان علم و آگاهی او بر هر چیز و هر صدایی است. او تواناست و جهان

1. Gad schema.

2. Lee & Early.

3. Shea.

آفرینش با همه عظمتش، از قدرت بی نهایت او حکایت می کند. او بر هر کاری تواناست، «إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» اورحیم و رثوف است و رحمت و مهربانی او حد و مرزی ندارد و از هر کس نسبت به انسان ها مهربان تر است «وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» (یوسف، ۶۴)؛ اما در عین حال قهار و منتقم و جبار است و کسانی را که به مبارزه با حق برخیزند و ستم پیشه کنند، از رحمت خود محروم و به عذابی سخت گرفتار می کند. خداوند زنده و ازلی و ابدی است، اما زندگانی و حیات او همانند زندگانی انسان، جانداران و گیاهان نیست و او بی نیاز مطلق است. در اسلام صفات بسیار دیگری مانند غفور، عزیز، کریم، غنی، حمید و... نیز برای خداوند عنوان شده است.

مطالعه احمد برآبادی و همکاران (۱۳۹۴) نشان داد که تصور از خدا بر اساس اسمای حسنا دو بعد کلی دارد: نام هایی که منشأ آنها ملاحظه ذات خداوند بدون در نظر گرفتن غیر است و نام هایی که به ارتباط خداوند با جهان آفرینش اشاره دارد. به عقیده این پژوهشگران برای داشتن الگوی سبک زندگی اسلامی ابتدا نیاز به نظریه پردازی های مفهومی درباره اعتقادات اسلامی به ویژه در مورد خدا وجود دارد و اسمای حسنا ی الهی این امکان را دارد که در ارائه تصویری درست و جامع از خداوند در جهت ارائه الگویی مفهومی مورد استفاده قرار گیرد. در واقع بر اساس هستی شناسی اسلامی می توان کیفیت رابطه خدا با جهان و انسان را در الگوی اسمای حسنا مشاهده کرد. به عقیده جوادی آملی (۱۳۸۸) انسان با یادگیری و درک معانی نام های الهی می تواند این حقایق را در جان خود اجرا کند و هر کسی به اندازه هستی خود می تواند به این نام ها و صفات دسترسی داشته باشد و به آنها اتصاف پیدا کند؛ چنان که احمد برآبادی و همکاران (۱۳۹۴) در تحقیق خود در زمینه الگوی مفهومی ابعاد تصور از خدا بر اساس اسمای حسنا اظهار کرده اند که انسان برای طی مسیر رشد تا خلیفه الهی باید تحت تربیت الهی قرار گیرد؛ یعنی خدا را با یکایک اسما و صفاتش بشناسد و موضع گیری درونی و قلبی متناسب با آن اسم اتخاذ کند و سپس واقعیت زندگی خود را با این موضع گیری تطبیق دهد که سبک زندگی اش را شکل می دهد.

تامپنن (۱۹۹۱؛ به نقل از: اسلاتر، ۲۰۰۵) عوامل زیادی را مسئول فهم کودک از خدا می داند که از آن جمله می توان به عوامل بیرونی (خانواده و اماکن مذهبی) و عوامل درونی (فهم فطرت و روح پاک) اشاره کرد. وی معتقد است کودکان خانواده های کاتولیک تعدد نسبتاً فراوانی از نمادها

را در مورد خدا در نقاشی‌های خود ترسیم می‌کنند درحالی‌که کودکان خانواده‌های یهودی چنین نیستند. این گزارش‌ها بیانگر این نکته است که مفهوم و تصور از خدا در کودکان، با اعتقاد، دین و میزان مذهبی بودن خانواده آنها تحت تأثیر قرار داده می‌شود. در واقع در ذهن افراد، تصور از خدا از دوران کودکی تا بزرگسالی ساخته می‌شود و عواملی مانند محیط خانوادگی، تعلیم و تربیت و... بر آن تأثیر دارند. هانیچ (۲۰۰۲) در پژوهشی دیگر که تصور از خدا را در خانواده‌های مذهبی و غیرمذهبی مقایسه کرده بود به این نتیجه رسید که تا سن ۹ سالگی تصور از خدا در کودکان بیشتر به وسیله والدین و تخیل کودک رشد می‌کند؛ بنابراین، خدای کودکان تا این سن بسیار شخصی و خصوصی است. با آغاز سن ۱۰ سالگی تصور از خدا به طور برجسته‌ای تحت تأثیر محیطی که افراد در آن رشد کرده‌اند، قرار می‌گیرد. این بدان معناست که فرد جوانی که در یک بافت اجتماعی مذهبی زندگی می‌کند به وسیله اطلاعاتی که از سوی خانواده، کلیسا و کلاس‌های آموزش دینی در مدارس ارائه می‌شود، تحت تأثیر قرار می‌گیرد. درحالی‌که در محیط‌های غیرمذهبی، افراد جوان به همان تصور کودکانه خود از خدا که در همان اوایل کودکی به وجود آورده‌اند، بسنده می‌کنند. این تصور شامل انتظاراتی است از قبیل اینکه خدا باید تمام مشکلات روی زمین را حل کند و پوشش دهد، اگر این‌گونه نباشد چون خدا طبق انتظارات آنان عمل نکرده است، یا خدای بی‌قدرتی است و یا اصلاً وجود ندارد. وی سپس نتیجه می‌گیرد محیط خانوادگی و اجتماعی که کودکان و نوجوانان در آن رشد می‌کنند تأثیر بسزایی در تصور آنان از خدا دارد؛ بنابراین، ارتباط نزدیکی باید میان تربیت دینی ثابت افراد و آنچه که در کودکی و نوجوانی دریافت کرده و می‌کنند، باشد.

یکی از رویکردها در آموزش نوین، استفاده از نظریه‌های جدید یادگیری است؛ یکی از جدیدترین آنها نظریه سازنده‌گرایی است. طبق این دیدگاه فلسفی-روان‌شناختی، واقعیت و معنا به طور فعال توسط خود افراد و در ذهن آنها ساخته می‌شود، و افراد بیشتر آنچه را که یاد می‌گیرند، خود می‌سازند (سیف، ۱۳۹۲). اصول اساسی سازنده‌گرایی به نظریه‌های یادگیری جان دیویی، ژان پیاژه و جروم برونر، و ویگوتسکی برمی‌گردد.

بر اساس این نظریه، دانش از سوی فرد ساخته می‌شود و تولید دانش، فرایندی مستمر است که تجربه انفرادی افراد از جهان را سازمان می‌بخشد. ساخت‌گرایان، یادگیری را با خلق معنا از تجربه معادل می‌دانند، ذهن را مانند صافی‌ای که درونداهای جهان را از خود عبور می‌دهد تا

به واقعیتی منحصر به فرد دست یابد، تلقی می‌کند. و این عبور دادن صرفاً از طریق تجربه‌های مستقیم شخصی انجام می‌شود؛ بنابراین، ساخت‌گرایی برخلاف رفتارگرایی و شناخت‌گرایی دانش را مستقل از ذهن نمی‌داند و با وجودی که جهان خارج از ذهن رانفی نمی‌کند، ولی دانش فرد از جهان خارج را بر تفسیرهای منتج از تجربه‌های فرد استوار می‌داند؛ بنابراین، معنا ایجاد کردنی یا خلق کردنی است، نه کسب کردنی (فردانش، ۱۳۸۸). افراد اطلاعات جدید را تفسیر و این اطلاعات را به ساختارهایی که از تجربه پیشین ایجاد شده مربوط می‌کنند. کسب دانش مستلزم تفسیر فعال به وسیله یادگیرندگان است تا روابط جدیدی میان ساختارهای موجود ساخته شود. این فرایند برای یادگیری حل مسئله، استدلال، تفکر نقادانه، استفاده فعال و متفکرانه از دانش ضروری است (فردانش و شیخی فینی، ۱۳۸۱).

نظریه اینکه در زمینه اثرگذاری باورها و اعتقادات دینی و طراحی بسته آموزشی مفاهیم دینی به شکل نوین و علمی برای دانش‌آموزان پژوهش‌های اندکی صورت گرفته و از طرفی انجام پژوهش‌هایی از این قبیل بسیار سودمند است، ضرورت انجام این تحقیق احساس می‌شود باید نگرش افراد را نسبت به زندگی تغییر داد و گنجینه‌ها و ذخایر گرانبهای اسلامی را که بر بنیان‌های استواری از قرآن کریم و سنت پاک معصومین متکی است و مسلمانان نسبت به آن غافل و بی‌تفاوت مانده‌اند روشن و بازبان روز و اصلاحات جدید بیان ساخت تا مانعی برای لغزش‌های فکری جوامع بشری و راهگشای شیوه صحیح زندگانی و راه و رسم درست حیات مادی و معنوی باشد (نجاتی، ۱۳۷۶).

موضوع آموزش مفاهیم دینی به‌ویژه مفاهیم اساسی دین اسلام و آداب و مناسک اصلی دین چون نماز و مفاهیم غنی در الفاظ و مفاهیم پربار نماز به‌ویژه صفات مهم ذکر شده خداوند در سوره‌های حمد و توحید موضوع جدیدی است که جزئی از نگرش‌های مذهبی و دینی می‌باشد و تحقیقات انجام شده در این زمینه نسبت به درجه اهمیت آن و نقش مؤثری که دارد کم می‌باشد؛ بنابراین، بررسی این موضوع مورد توجه پژوهشگر قرار گرفت.

هدف اصلی این پژوهش طراحی بسته آموزشی بر پایه سازنده‌گرایی جهت آموزش مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید و تأثیر آن بر تصور از خدای دانش‌آموزان و افزایش شناخت و آگاهی دانش‌آموزان از نام‌ها و صفات الهی است. لذا این تحقیق به دنبال پاسخ‌گویی به دو پرسش زیر است. ۱. آیا آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی

موجود در سوره حمد و توحید بر تصور از خدا در دانش‌آموزان مؤثر است؟ ۲. آیا آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید بر تصور مثبت از خدا در دانش‌آموزان مؤثر است؟

- سوره حمد یکی از ارکان مهم نماز است و با همه کوتاهی‌اش به تمامی معارف قرآن از جمله اصول و فروع دین، احکام، مسائل اخلاقی، سیاسی و اجتماعی توجه کرده است (طباطبایی، ۱۴۱۷).
- الله اسم پروردگار متعال و شامل جمیع اسماء و صفات اوست؛
 - الرحمن اشاره به رحمانیت و مهربانی عام خدا دارد که به همه مخلوقات و موجودات می‌رسد و رحیم اشاره به رحمت خاص او دارد که تنها مؤمنین مشمول آن می‌شوند؛
 - ربوبیت صفت دیگر خداست که به معنای تربیت‌کننده و پرورش‌دهنده می‌باشد. اورب العالمین است، یعنی تمام عالم هستی را او ایجاد و تربیت کرده و می‌کند؛
 - از تکرار دو صفت الرحمن و الرحیم در ابتدای این سوره و دیگر سوره‌ها می‌توان فهمید که خدای تعالی بیش از هر صفت دیگری بر این دو صفت تأکید دارد؛
 - مالک یوم الدین: یوم الدین یعنی روز جزا، یعنی روز قیامت که همه به جزای اعمال خویش می‌رسند و خدا مالک و صاحب اختیار آن روز است (طباطبایی، ۱۴۱۷)؛
 - احدیت: کلمه «احد» در مورد چیزی و کسی به کار می‌رود که قابل کثرت و تعدد نباشد، نه در خارج و نه در ذهن، و اصولاً داخل اعداد نشود؛^۱
 - صمدیت: دو آیه شریفه «قل هو الله احد» و «الله الصمد» در عین حال هم به وسیله صفات ذات، خدای تعالی را معرفی کرده، و هم به وسیله صفات فعل. جمله «اللهُ أَحَدٌ» خدا را به صفت احدیت توصیف کرده که احدیت عین ذات است. و جمله «اللهُ الصَّمَدُ» او را به صفت صمدیت توصیف کرده که صفت فعل است؛^۲
 - لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُؤَلَدْ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ: این دو آیه کریمه از خدای تعالی این معنا را نفی می‌کند که چیزی را بزاید. و یا به بیان دیگر ذاتش متجزی شود، و جزئی از سنخ خودش از او جدا گردد. و نیز این دو آیه از خدای تعالی این معنا را نفی می‌کنند که خود او از چیزی متولد و مشتق شده باشد، حال این تولد و اشتقاق به هر معنایی که اراده شود.^۳

۱. ترجمه المیزان، جلد ۲۰، ص ۶۷۰.

۲. همان، ص ۶۷۲.

۳. همان، ص ۶۷۳.

۰۲. روش پژوهش

طرح این پژوهش از نوع شبه‌آزمایشی با گروه آزمایش و گواه با پیش‌آزمون و پس‌آزمون انتخاب شده است. در این پژوهش، آموزش مضمون اسماء الهی سوره حمد و توحید به منزله متغیر مستقل و تصور از خدا متغیر وابسته است. جامعه‌ای که در این پژوهش در نظر گرفته شده، دانش‌آموزان پایه هشتم دبیرستان (دوره اول) شهرستان اشکذر می‌باشد، نمونه مورد نظر این پژوهش شامل ۳۰ نفر از دانش‌آموزان پایه هشتم دبیرستان آیت‌الله خاتمی شهرستان اشکذر می‌باشد. نمونه این پژوهش به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شد.

در این پژوهش برای آموزش مضمون اسماء الهی سوره حمد و توحید از بسته آموزش توحیدی استفاده شده است. این بسته آموزشی به شکل اجرایی در ۸ جلسه تدوین شده است که سرفصل‌های این جلسات به اختصار در جدول ذکر شده است.

جدول ۱: عناوین جلسات در بسته آموزش توحیدی

جلسات	عناوین
جلسه اول	تکمیل پرسشنامه پیش‌آزمون، توضیح مفهوم تصور از خدا
جلسه دوم	آزمون از نگارش و معنای سوره حمد و توحید
جلسه سوم	آموزش معنای سوره حمد و توحید و بیان صفات مطرح‌شده در این سوره با استفاده از تفاسیر نمونه و نور
جلسه چهارم	روایت داستان بهلول و توضیح مبانی وجود خدا
جلسه پنجم	نمایش فیلم با موضوع نجوم و آموزش صفات مطرح‌شده در سوره حمد (الرحمن، الرحیم، رب العالمین، مالک یوم الدین)
جلسه ششم	پخش فیلم در رابطه با آفرینش، بحث و گفتگو در رابطه با تصور از خدای دانش‌آموزان
جلسه هفتم	آموزش صفات مطرح‌شده در سوره توحید (احد، صمد، لم یلد و لم یولد و لم یکن له کفوا احد)
جلسه هشتم	بحث و گفتگو در مورد مباحث جلسات گذشته و تکمیل پس‌آزمون

در این تحقیق برای سنجش تصور از خدا در دانش‌آموزان از آزمون تصور از خدا استفاده شد. در این پرسشنامه به منظور بررسی نوع تصور از خدا، آیتم‌های مربوط به خداوند از پرسشنامه وضعیت مذهبی (RSI) ^۱ اقتباس و به کار گرفته شده است (گریندی، ۲۰۰۳). این آزمون شامل ۲۷ پرسش و سه خرده‌آزمون، حضور خدا در زندگی ^۲ (پرسش‌های ۱ تا ۱۱)، مراقبت خداوند ^۳ (پرسش‌های ۱۲ تا ۲۱) و تصور منفی از خداوند ^۴ (پرسش‌های ۲۲ تا ۲۷) می‌باشد. خرده‌آزمون‌های حضور خدا در زندگی و مراقبت خداوند با هم ترکیب شده و مقیاس تصور مثبت از خدا ^۵ را تشکیل

1. Religious Status Inventory.

2. Gad In like.

3. Gad core.

4. Negative Image of God.

5. Positive Image of God.

داده‌اند؛ بنابراین، درنهایت پرسشنامه از دو مقیاس اصلی تصور مثبت و منفی از خدا تشکیل شده است. نمره‌گذاری این تست به شیوه لیکرت است و به این ترتیب که پرسش‌های ۴، ۶، ۸، ۹، ۱۱ از سمت راست از ۱ تا ۵ و بقیه پرسش‌ها به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. کلاین (۱۹۹۳) پایایی درونی خرده‌آزمون حضور خدا در زندگی، مراقبت خداوند و تصور منفی از خدا را به ترتیب ۰/۸۶، ۰/۸۲ و ۰/۶۹ به دست آورده و آن را نشانه پایایی درونی خوب این آزمون می‌داند. خاکساری (۱۳۸۵) در پژوهش خود پایایی آزمون یادشده را با استفاده از آلفای کرونباخ در مورد عامل حضور خدا در زندگی ۰/۶۰، مراقبت خداوند ۰/۶۴، تصور مثبت از خدا ۰/۶۱ و تصور منفی از خدا ۰/۵۸ به دست آورد. در ضمن همبستگی عامل حضور خدا در زندگی و مراقبت خداوند (زیرمقیاس‌های تصور مثبت از خدا) با تصور مثبت از خدا به ترتیب ۰/۷۷ و ۰/۷۲ به دست آمد. در پژوهش علوی (۱۳۸۵) پایایی آزمون با استفاده از آلفای کرونباخ در مورد عامل حضور خدا در زندگی ۰/۷۷، مراقبت خداوند ۰/۸۹، تصور مثبت از خدا ۰/۸۶ و تصور منفی ۰/۵۷ به دست آمد.

۳. یافته‌های پژوهش

جدول ۲: یافته‌های توصیفی متغیر تصور از خدا پیش و پس از آموزش در دو گروه کنترل و آزمایش

گروه	زمان مشاهده	تصور از خدا		تصور مثبت از خدا	
		میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار
آزمایش	پیش‌آزمون	۸۰،۴۰	۶،۰۵	۶۶،۰۰	۴،۲۴
	پس‌آزمون	۹۲،۷۳	۷،۵۵	۷۵،۸۷	۴،۳۹
کنترل	پیش‌آزمون	۸۶،۰۰	۸،۰۷	۷۲،۸۰	۶،۹۲
	پس‌آزمون	۸۹،۷۳	۸،۵۳	۷۵،۶۰	۵،۶۳

با توجه به جدول بالا میانگین و انحراف معیار در گروه کنترل در پیش‌آزمون به ترتیب ۸۶، ۸/۰۷ و در پس‌آزمون ۸۹/۷۳، ۸/۵۳ و در گروه آزمایش در پیش‌آزمون ۸۰/۴، ۶/۰۵ و در پس‌آزمون ۹۲/۷۳ با انحراف معیار ۷/۵۵ است. میانگین و انحراف معیار در گروه کنترل در پیش‌آزمون به ترتیب ۸۶/۰۰، ۸/۰۷ و در پس‌آزمون ۸۹/۷۳، ۷/۵۵ و در گروه آزمایش در پیش‌آزمون ۶۶، ۶/۹۲ و در پس‌آزمون ۷۵/۸۷ با انحراف معیار ۴/۳۹ است. جهت بررسی اینکه آیا آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره

حمد و توحید بر تصور از خدا در دانش آموزان مؤثر است، نخست پیش فرض های مربوط به آزمون تحلیل کواریانس، شامل نرمال بودن داده ها، همگونی شیب های رگرسیون، همگونی واریانس ها و بررسی رابطه خطی بین متغیر وابسته و کمکی بررسی می شود.

جدول ۳: آزمون کلموگروف-اسمیرنف برای متغیر تصور از خدا

تصور از خدا		پیش آزمون	پس آزمون
آزمایش	آماره	۰/۶۹۶	۰/۷۷۹
	سطح معناداری	۰/۷۱۸	۰/۵۷۸
کنترل	آماره	۰/۹۰۴	۰/۱۰۲۹
	سطح معناداری	۰/۳۸۸	۰/۲۴۰

با توجه به جدول بالا و مقادیر سطح معناداری در هر دو گروه کنترل و آزمایش در دو زمان پیش آزمون و پس آزمون فرض نرمال بودن داده ها تأیید می شود.

جدول ۴: آزمون همگونی شیب های رگرسیون در متغیر تصور از خدا

مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	سطح معناداری	اثر متقابل گروه و متغیر پیش آزمون
۲,۸۶۸	۱	۲,۸۶۸	۰/۰۹۴	۰/۷۶۲	
۷۹۴,۰۱۶	۲۶	۳۰,۵۳۹			خطا

عامل میان دو متغیر گروه (کنترل و آزمایش) تصور از خدا پیش از آموزش بر پایه سازنده گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید از نظر آماری معنادار نیست؛ بنابراین، فرض همگونی شیب های رگرسیون تأیید می شود.

جدول ۵: آزمون برابری واریانس ها در متغیر تصور از خدا

آماره F	درجه آزادی ۱	درجه آزادی ۲	سطح معناداری
۰/۹۵۲	۱	۲۸	۰/۳۳۸

با توجه به سطح معناداری آزمون لوین فرض برابری واریانس ها پذیرفته می شود.

جدول ۶: نتایج تحلیل کواریانس

مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	سطح معناداری	میزان تأثیر
۱۰۲۰,۹۸۳	۱	۱۰۲۰,۹۸۳	۳۴,۵۹۳	۰/۰۰۰۱	پیش آزمون
۳۸۵,۸۴۵	۱	۳۸۵,۸۴۵	۱۳,۰۷۳	۰/۰۰۱	گروه
۷۹۶,۸۸۴	۲۷	۲۹,۵۱۴			خطا

با توجه به جدول ۶ و میزان سطح معناداری، تفاوت معناداری بین میانگین برآورد شده نمره های تصور از خدا آزمودنی های گروه آزمایش و کنترل وجود دارد و میزان تفاوت ها بیانگر آن

است که ۳۲/۶ درصد تغییرات نمره‌های پس‌آزمون ناشی از تأثیر آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید بر تصور از خدا در دانش‌آموزان است؛ بنابراین، آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید بر تصور از خدا دانش‌آموزان مؤثر است.

برای بررسی اینکه آیا آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید بر تصور مثبت از خدا در دانش‌آموزان مؤثر است، نخست پیش‌فرض‌های مربوط به آزمون تحلیل کوواریانس بررسی می‌شود.

جدول ۷: آزمون کلموگروف - اسمیرنف برای متغیر تصور مثبت از خدا

تصور مثبت از خدا		پیش‌آزمون	پس‌آزمون
آزمایش	آماره	۰/۶۴۵	۰/۶۹۸
	سطح معناداری	۰/۷۹۹	۰/۷۱۵
کنترل	آماره	۰/۹۸۴	۰/۵۸۳
	سطح معناداری	۰/۲۸۸	۰/۸۸۶

با توجه به جدول ۷ و مقادیر سطح معناداری در هر دو حالت کنترل و آزمایش در دو زمان پیش‌آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید و پس از آن فرض نرمال بودن داده‌ها تأیید می‌شود.

جدول ۸: آزمون همگونی شیب‌های رگرسیون در متغیر تصور مثبت از خدا

مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	سطح معناداری
۴,۳۱۴	۱	۴,۳۱۴	۰/۲۸۱	۰/۶۰۰
۳۹۸,۹۴۷	۲۶	۱۵,۳۴۴		
				خطا

تعامل بین دو متغیر گروه (کنترل و آزمایش) تصور مثبت از خدا پیش از آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید از نظر آماری معنادار نیست؛ بنابراین، فرض همگونی شیب‌های رگرسیون تأیید می‌شود.

جدول ۹: آزمون برابری واریانس‌ها در متغیر تصور مثبت از خدا

آماره F	درجه آزادی ۱	درجه آزادی ۲	سطح معناداری
۱,۵۲۴	۱	۲۸	۰/۲۲۷

با توجه به سطح معناداری آزمون لوین فرض برابری واریانس‌ها پذیرفته می‌شود.

جدول ۱۰: نتایج تحلیل کواریانس

میزان تأثیر	سطح معناداری	آماره F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۴۳۵	۰/۰۰۰۱	۲۰,۷۶۱	۳۱۰,۰۷۳	۱	۳۱۰,۰۷۳	پیش‌آزمون
۰/۱۹۳	۰/۰۱۷	۶,۴۶۶	۹۶,۵۷۴	۱	۹۶,۵۷۴	گروه
			۱۴,۹۳۶	۲۷	۴۰۳,۲۶۱	خطا

تفاوت معناداری بین میانگین برآوردشده نمره‌های تصور مثبت از خدا آزمودنی‌های گروه آزمایش و کنترل وجود دارد و میزان تفاوت‌ها بیانگر آن است که ۱۹/۳ درصد تغییرات نمرات پس‌آزمون ناشی از تأثیر آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید بر تصور مثبت از خدای دانش‌آموزان است؛ بنابراین، آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید بر تصور مثبت از خدای دانش‌آموزان مؤثر است.

۴. نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر بررسی اثربخشی آموزش مضمون اسماء خداوند موجود در سوره حمد و توحید بر تصور از خدا و تصور مثبت از خدا در دانش‌آموزان بود. نتایج پژوهش در پاسخ به پرسش نخست، یعنی آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید بر تصور از خدای دانش‌آموزان این نتیجه حاصل شد که آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید بر تصور از خدای دانش‌آموزان مؤثر است. بدین معنا که در اثر آموزش تصور از خدا در دانش‌آموزان تغییر خواهد کرد و در مقایسه با گروه کنترل تغییری در تصور از خدا ایجاد خواهد شد. نتایج نشان داد تفاوت معناداری بین میانگین برآوردشده نمرات تصور از خدا آزمودنی‌های گروه آزمایش و کنترل وجود دارد و میزان تفاوت‌ها بیانگر آن است که ۳۲/۶ درصد واریانس نمرات پس‌آزمون ناشی از تأثیر آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید بر تصور از خدا در دانش‌آموزان است؛ بنابراین، آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید بر تصور از خدا در دانش‌آموزان مؤثر است و با توجه به میانگین‌ها سبب افزایش میزان تصور از خدا شده است.

در تبیین این یافته می‌توان گفت: بی‌شک، آموزش در رشد و تعالی حیات فردی و اجتماعی انسان‌ها و دگرگون نمودن آدمی و تحول حیاتی او جایگاهی بی‌بدیل دارد و می‌تواند نیروی

محركه سراسر زندگی انسان باشد. تمام گروه‌های جامعه برای دستیابی به رشد و تعالی، نیازمند آموزش هستند.

همچنین تصویر ذهنی از خدا امر مهمی در تحول و شکل‌گیری باورهای مذهبی افراد تلقی می‌شود و یکی از محوری‌ترین جنبه‌های نظام اعتقادی افراد مؤمن را تشکیل می‌دهد و باینکه به آگاهی نیاز دارد، اما به طور ضمنی و غیرمستقیم از طریق تجربه‌های مذهبی افراد شکل گرفته و به صورت احساس معنوی از خدا در می‌آید (شجاعی، ۱۳۸۰). اگر انسان هیچ تصویری از یک موجود نداشته باشد، نمی‌تواند هیچ اندیشه و اعتقادی در مورد آن موجود داشته باشد؛ بنابراین، اگر انسان تصویری از خداوند نداشته باشد، نمی‌توان اعتقاد صحیحی در مورد او داشته باشد؛ البته اگر تصوّر انسان از خداوند، از جهاتی نادرست و غیرواقعی باشد، بدیهی است که اعتقاد او نسبت به خدا نیز دچار مشکل خواهد شد؛ لذا این تصور را از طرق مطمئن کسب نمود، از جمله طرق مطمئن برای به دست آوردن تصور خدا، آیات و روایات معصومین علیهم‌السلام است که در آنها تصور روشنی از خدا ارائه شده و در این میان اسماء الهی در سوره حمد تصویر روشنی از خداوند عظیم اراده نموده است که آموزش صحیح آن می‌تواند تأثیر بسزایی در تصور از خدا در دانش‌آموزان داشته باشد نتیجه این فرضیه با برخی از نتایج پژوهش‌های قربانعلی‌پور و اسماعیلی (۱۳۹۱) غلامی، پاشا و سودانی (۱۳۸۸)، امیرلو و نادری (۱۳۹۶) و جمالی (۱۳۸۱) همسو و هماهنگ می‌باشند حال اگر این آموزش با روش سازنده‌گرایی صورت گیرد، تأثیر بیشتری را از روش‌های متداول و سنتی آموزش خواهد داشت. در زمینه روش سازنده‌گرایی یافته‌های پژوهش فیض‌آبادی و اوپسی (۱۳۹۵) در رابطه با مؤثر بودن روش سازنده‌گرایی نشان داد دانش‌آموزانی که درس زیست‌شناسی را براساس الگوی طراحی آموزشی تلفیقی مبتنی بر اصول سازنده‌گرایانه آموزش دیده‌اند، بیشتر از میزان پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزانی بود که درس زیست‌شناسی را به روش متداول آموزش دیده‌اند. شهناز سلیمانی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «اثر بخشی آموزش با رویکرد ساختن‌گرایی شناختی بر یادگیری، یادداری دانش‌آموزان پایه ششم ابتدایی در درس ریاضی» نتیجه می‌گیرند که آموزش با رویکرد ساختن‌گرایی بر یادگیری دانش‌آموزان تأثیر بیشتری دارد.

کریمی، فردانش، عباس‌پور و معلم (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان «مقایسه اثربخشی الگوهای طراحی آموزشی سیستمی و سازنده‌گرایی در آموزش مدیران» نتیجه می‌گیرد که الگوی طراحی آموزشی براساس رویکرد سازنده‌گرایی برای آموزش مدیران مناسب و نسبت به الگوی

سیستمی اثربخش تر است.

با مرور پژوهش‌های انجام‌شده می‌توان گفت اگر آموزش از طراحی آموزشی مناسبی برخوردار نباشد، نمی‌تواند موجب یادگیری اثربخش برای یادگیرندگان شود. طراحی آموزشی مناسب از اساس فرایند یاددهی-یادگیری اثربخش است.

در واقع اصول سازنده‌گرایی و به‌کارگیری آن در طراحی آموزشی موجب فعال شدن یادگیرنده شده و موجب می‌شود که یادگیرنده خود در پی یادگیری دانش باشد. همچنین به‌کارگیری این اصول موجب می‌شود که یادگیرنده به ایجاد ارتباط بین مطالب پرداخته و به یادگیری معنادار دست یابد؛ بنابراین، به مجریان آموزش توصیه می‌شود که از اصول طراحی آموزشی تلفیقی مبتنی بر سازنده‌گرایانه در فرایند یاددهی-یادگیری بیش از پیش بهره‌گیرند.

و در رابطه با پرسش دوم یعنی آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید بر تصور مثبت از خدا در دانش‌آموزان نیز این نتیجه حاصل شد که این آموزش نیز مؤثر می‌باشد. با توجه به میزان سطح معناداری ۰/۰۱۷ که از ۰/۰۵ کمتر است تفاوت معناداری بین میانگین برآورد شده نمرات تصور مثبت از خدا آزمودنی‌های گروه آزمایش و کنترل وجود دارد و میزان تفاوت‌ها بیانگر آن است که ۱۹/۳ درصد نمرات پس‌آزمون ناشی از تأثیر آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید بر تصور مثبت از خدای دانش‌آموزان است؛ بنابراین؛ آموزش بر پایه سازنده‌گرایی مضمون اسماء الهی موجود در سوره حمد و توحید بر تصور مثبت از خدای دانش‌آموزان مؤثر است و فرضیه دوم پژوهش تأیید می‌شود و با توجه به میانگین‌ها سبب افزایش میزان تصور مثبت از خدا شده است.

در پژوهشی همسوشکیبایی و همکاران (۱۳۹۶) به بررسی تأثیر الگوی مشاوره‌ای اسمای حسنا بر اصلاح تصور زنان متأهل نسبت به خداوند پرداختند. نمونه آماری این پژوهش شامل ۳۰ زن بود و شرکت‌کنندگان در گروه آزمایش در ۱۰ جلسه آموزشی مبتنی بر اسمای حسنا شرکت کردند. محتوای جلسات آموزشی با توجه به منابع و مرتبط با اسمای حسنا و حدیث معروف پیامبر که در آن ۹۹ نام الهی شمرده شده، تنظیم شده بود. در پایان، نتایج نشان داد که میانگین نمره‌های کلی مقیاس تصور از خدا و ۶ زیرمقیاس اصلی آن که شامل تأثیرپذیری، مشیت الهی، حضور، چالش، پذیرندگی و خیرخواهی است در مرحله پس‌آزمون در گروه آزمایش افزایش معناداری یافته است. پژوهش لطفی (۱۳۹۱)، نیز نشان داد که نام‌های الهی هم

از جنبه انذار و هم از جنبه الگوبرداری، کارکرد تربیتی برای انسان دارد که یکی از آنها می‌تواند اصلاح تصور نسبت به خدا باشد.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی. (۱۳۸۰)، تحقیق و تصحیح هیئت علمی دارالقرآن الکریم.
۲. امیرلو، ایران و نادری، فرح. (۱۳۹۶)، اثربخشی آموزش معنادرمانی بر تصویر ذهنی از خدا، اضطراب مرگ و دین‌داری در دانش‌آموزان متوسطه دوم شهر اهواز، دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی، ۱۸ (۱)، ۱۱-۱۱.
۳. پرورضائیان، مهدی. (۱۳۸۰)، نقش دین در روان‌درمانی امروز جهان، اصلاح و تربیت، شماره ۷۵.
۴. جمالی، فریبا. (۱۳۸۱)، بررسی رابطه بین نگرش‌های مذهبی، احساس معنا بخش بودن زندگی و سلامت روان در میان دانشجویان دانشگاه‌های تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه الزهراء.
۵. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۸)، تفسیر موضوعی قرآن کریم. صورت و سیرت انسان در قرآن. قم: انتشارات اسراء.
۶. خاکساری، زهرا. (۱۳۸۵)، تصور از خدا، عزت نفس و سلامت روان دانش‌آموزان دبیرستان شهرستان میناب، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهراء.
۷. سلیمانی، شهناز؛ احمدی، امینه و احقر، قدسی. (۱۳۹۸) اثربخشی آموزش با رویکرد ساختن‌گرایی شناختی بر یادگیری، یادداری دانش‌آموزان پایه‌ی ششم ابتدایی در درس ریاضی، نشریه علمی پژوهش در یادگیری آموزشگاهی و معجازی، ۱۷(۱)، ۲۵-۳۴.
۸. سیف، علی‌اکبر. (۱۳۹۲). روان‌شناسی پرورشی نوین (روان‌شناسی یادگیری و آموزش). ویراست هفتم. تهران: دوران.
۹. شجاعی، محمدصادق (۱۳۸۰)، توکل به خدا راهی به سوی حرمت خود، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)،
۱۰. شکیبایی، طیبه؛ زارعی، اقبال؛ اسمعیلی، معصومه و جاودان، موسی. (۱۳۹۶) بررسی تأثیر الگوی مشاوره ای اسمای حسنا بر اصلاح تصور زنان متأهل نسبت به خداوند، فصلنامه فرهنگی - تربیتی زنان و خانواده ۱۲(۳۹)، ۷-۲۹.
۱۱. صادقی، منصوره السادات. (۱۳۸۳). بررسی تصور از خدا و سبک تربیت دینی والدین. پایان‌نامه کارشناسی، دانشگاه شهید بهشتی.
۱۲. طباطبایی، محمدحسین. (۱۴۱۷ق). تفسیر المیزان. قم: بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.
۱۳. علوی، زهرا (۱۳۸۵)، بررسی رابطه احساس گناه و تصور از خدا با افسردگی و امیدواری در افراد مبتلا به سرطان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهراء.
۱۴. غلامی، مریم؛ پاشا، غلامرضا و سوندانی، منصور. (۱۳۸۸)، اثربخشی آموزش معنا درمانی گروهی بر امید به زندگی و سلامت عمومی بیماران دختر تالاسمی، دانش و پژوهش در روانشناسی ۱۱(۴۲)، ۲۵-۴۵.
۱۵. فردانش، هاشم. (۱۳۸۸)، مبانی نظری تکنولوژی آموزشی. تهران: سمت.
۱۶. فردانش، هاشم؛ شیخی فینی، علی‌اکبر. (۱۳۸۱)، درآمدی بر سازنده‌گرایی در روان‌شناسی و علوم تربیتی، فصلنامه علمی پژوهشی علوم انسانی، ۱۲(۴۲)، ۱۲۵-۱۴۶.
۱۷. فیض‌آبادی، نرگس و اویسی، نرجس خاتون. (۱۳۹۵)، تأثیر الگوی طراحی آموزشی تلفیقی مبتنی بر اصول سازنده‌گرایانه بر میزان پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان در درس زیست‌شناسی، پژوهش در نظام‌های آموزشی، ۱۰(۳۵)، ۱۸۷-۱۹۹.
۱۸. قربانعلی‌پور، مسعود و اسماعیلی، علی (۱۳۹۱) تعیین اثربخشی معنادرمانی براضطراب مرگ در سالمندان، نشریه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، ۳(۹)، ۵۳-۶۸.
۱۹. کرمی، مرتضی؛ فردانش، هاشم؛ عباس‌پور، عباس و معلم، مهناز. (۱۳۸۸)؛ مقایسه اثربخشی الگوهای طراحی آموزشی سیستمی و سازنده‌گرا در آموزش مدیران، مدیریت و برنامه ریزی در نظام‌های آموزشی، ۲(۳)، ۹-۳۰.
۲۰. لطفی، جواد (۱۳۹۱)، کارکرد تربیتی اسماء حسنا آیات قرآن کریم (در فرجام آیات) پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد - دانشکده الهیات و معارف اسلامی
۲۱. نجاتی، محمد عثمان. (۱۳۷۶)، قرآن و روان‌شناسی، ترجمه عباس عرب، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
22. Brokaw, BF., & Edwards, KJ. (1994). The relationship of God image to level of object relations development.

- Journal of Psychology and Theology, 22(4), 352-37.
23. De Roos, S. A.; Summey, W. (2004). A child's concept of God. In Ratchiff, D., Children's spirituality: Christian perspective, research, and application (3th, 201218-), Eugen, OR: Cascade books.
 24. Gorsuch, R. L. (1968). The conceptualization of God as seen in adjective ratings. Journal for the Scientific Study of Religion, 56-64.
 25. Greenway, A. P., Milne, L. C., & Clarke, V. (2003). Personality variables, self-esteem and depression and an individual's perception of God. Mental Health, Religion & Culture, 6(1), 45-58.
 26. Greenway, A. P., Milne, L. C., & Clarke, V. (2003). Personality variables, self-esteem and depression and an individual's perception of God. Mental Health, Religion & Culture, 6(1), 45-58.
 27. Hall, T. W., & Brokaw, B. F. (1995). The relationship of spiritual maturity to level of object relations development and God image. Pastoral Psychology, 43(6), 373-391.
 28. Hoffman, L., Hoffman, J. L., Dillard, K., Clark, J., Acoba, R., Williams, F., & Jones, T.T. (2005) Cultural diversity and the God image: Examining cultural difference in the experience of God. Paper presented at the Christian Association for psychological studies International Conference, Dallas, TX.
 29. Hoffman, P (2004). Parenting Practices as Moderators of the Relationship between Peers and Adolescent Marijuana Use. Journal of Marriage and Family, 66, 163-178.
 30. Janssen, J., De Hart, J., & Gerardts, M. (1994). Images of God in adolescence. The International Journal for the Psychology of Religion, 4(2), 105-121.
 31. Klein, G. A., (1993). Mental Image Questionnaire of God, Site: www.bobook.ir.
 32. Lawrence, R. T. (1997). Measuring the image of God: The God image inventory and the God image scales. The Journal of Psychology and Theology, 25, 214-226.
 33. Lee CE, Early A. Religiosity and family values: correlates of God image in a protestant sample. Journal of Psychology and theology. 2000; 28(3):229-239.
 34. Maiello, C. (2005). Degrees of belief in God: A measure of belief for use in cross culture. Mental Health, Religion & Culture, 8(2), 87-95.
 35. Schaap-Jonker, H., Eurelings-Bontekoe, E., Verhagen, P. J., & Zock, H. (2002). Image of God and personality pathology: An exploratory study among psychiatric patients. Mental Health, Religion & Culture, 5(1), 55-71.
 36. Shea, J. J. (1995). The God Beyond. Pastoral Psychology, 43(6), 411-431.
 37. Spilka, B., Addison, J., & Rosensohn, M. (1975). Parents, self, and God: A test of competing theories of individual-religion relationships. Review of religious research, 154-165.